

Тома Пикети

**КРАТКА ИСТОРИЯ
НА РАВЕНСТВОТО**

София, 2023

Преводът е направен по изданието

THOMAS PIKETTY

UNE BRÈVE HISTOIRE DE L'ÉGALITÉ

© Éditions du Seuil, 2022

„Катехон“ е импринт на издателство „Изток-Запад“.

© Издателство „Изток-Запад“, 2023

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Илияна Очкова, превод, 2023

© Лиляна Шиварова, оформление на корицата, 2023

ISBN 978-619-01-1289-1

ТОМА ПИКЕТИ

КРАТКА ИСТОРИЯ
НА РАВЕНСТВОТО

Превод от френски
Иляна Очкова

КАТЕХОНИ

КАТЕХОН

Водещ редактор

доц. д-р Григор Сарийски

№1	Клаус Шваб	<i>Капитализъм на заинтересованите</i>
№2	Николай Вавилов	<i>Некоронованите крале на червен Китай</i>
№3	Иво Христов	<i>Не пожелахте да чуете</i>
№4	Джоузеф Плъмър	<i>Тайните структури на властта</i>
№5	Димитър Събев	<i>Маркетинг, потребление и икономически растеж</i>
№6	Андрей Фурсов	<i>Водораздел</i>
№7	Уан Иуей	<i>Глобализация по китайски</i>
№8	Александър Дугин	<i>Четвъртият път</i>
№9	Едуард Грифин	<i>Създанието от Джекил Айлънд</i>
№10	Д-р Анна Лембке	<i>Допаминов свят</i>
№11	Алексей Вандам	<i>Геополитика и геостратегия</i>
№12	Норберт Херинг	<i>Финалната игра на капитализма</i>
№13	Даниел Естулин	<i>Институтът „Тависток“</i>
№14	Имануел Уолърстийн	<i>Исторически капитализъм</i>
№15	Съст. Урих Мис	<i>Великото зануляване</i>
№16	Андрей Фурсов	<i>Оргазмът на богомолката</i>
№17	Съст. Давид Енгелс	<i>Обновлението на Европа</i>
№18	Уилям Х. Макнийл	<i>Възходът на Запада, том 1 и 2</i>
№19	Ханс-Йоахим Маац	<i>Общество на страха</i>
№20	Каръл Куигли	<i>Англо-американският управляващ елит</i>
№21	Игор Шнуренко	<i>Демонът отвърте</i>
№22	Робърт Ф. Кенеди-мл.	<i>Истинският Антъни Фаучи</i>
№23	Дмитрий Зикин	<i>Забранената икономика</i>
№24	Игор Шнуренко	<i>Хакнатият човек</i>
№25	Алън У. Дълес	<i>Изкуството на разузнаването</i>
№26	Матиас Десмет	<i>Психология на тоталитаризма</i>
№27	Валентин Вацев	<i>Актуалността на миналото</i>
№28	Артур Кордон	<i>Перспективата изкуствен интелект</i>
№29	Боян Чуков	<i>Матрицата 2</i>
№30	Тома Пикети	<i>Кратка история на равенството</i>

СЪДЪРЖАНИЕ

Благодарности	7
Увод	9
Глава 1	
Походът към равенството: първи опорни точки.....	25
Глава 2	
Бавното децентрализиране на властта и собствеността	41
Глава 3	
Колониалното наследство и робството	61
Глава 4	
Въпросът с репарациите.....	83
Глава 5	
Революции, статuti и класи.....	113
Глава 6	
„Голямото преразпределение“, 1914–1980.....	143
Глава 7	
Демокрация, социализъм и прогресивен данък.....	177
Глава 8	
Реалното равенство срещу дискриминацията	205
Глава 9	
Излизане от неоколониализма	237
Глава 10	
Към демократичен, екологичен и смесен социализъм	265

БЛАГОДАРНОСТИ

„Пишете за интересни проблеми. Бихте ли могли да ги изложите накратко, за да обсъждаме по-лесно Вашите изследвания с приятелите и семейството?“

Тази съкратена версия е донякъде отговор на често формулираната от различни читатели и читателки молба, отправяна по време на срещите ми с тях. През последните десет години написах три книги върху историята на неравенството, приблизително от по хиляда страници всяка:

„Les Hauts Revenues en France au XX siècle“ / Високите доходи във Франция / (Grasset, 2001),

„Le Capital au XXI siècle“, (Seuil, 2013)¹ et

„Capital et idéologie“ / Капитал и идеология / (Seuil, 2019).

Трудовете ми се опираха на широка международна програма за исторически и сравнителни изследвания, в резултат на която бяха публикувани множество доклади и книги на колективи от съавтори, а също така бе създадена и обогатявана Световна банка данни за неравенството – World Inequality Database / (WID.world)²

Обемът на натрупаната информация има с какво да обезкуражи и най-добронамерения читател. Време беше да я изложа накратко. И пред вас е резултатът.

¹ Преведена на български: Тома Пикети, *Капиталът XXI век*, Изток-Запад, София, 2018, преводач: Симеон Ангелов.

² Вж. Т. Atkinson, Т. Piketty, *Top Incomes over the 20 century*, Oxford University Press, 2007; Т. Atkinson, Т. Piketty, *Top Incomes: A Global Perspective*, Oxford University Press, 2010; F. Alfredo, L. Chansel, E. Seaz, Т. Piketty, G. Zucman, *Rapport sur les inegalites mondiales 2018*, Seuil, 2018; A. Gethin, C. Martinez-Toledano, Т. Piketty, *Clivages politiques et inegalites sociales. Une etude de 50 democracies, 1948–2020*, EHESS / Gallimard/.

При това тази малка книга не се задоволява само да представи сбито извлечените от изследванията най-важни резултати. Връщайки се отново към дебатите, подбудени от всичките въпроси през последните десет години, давам и нова перспектива за историята на равенството, като се основавам на затвърдило се в процеса на моите изследвания убеждение: стремежът към равенство е битка, започнала много отдавна. Тя трябва да бъде продължена и през XXI в.; при условие обаче, че в нея се включат всички, като се скъса с корпоративните и междудисциплинарни разделения, често пречещи на напредъка.

Икономическите въпроси са твърде важни, за да бъдат оставени само на ограничена група специалисти и управленци. Общественото усвояване на това познание е съществено условие за промяна на властовите отношения.

Естествено, по този начин се надявам да убедя част от читателите да обърнат внимание и на по-обемните ми трудове. (Предварително мога да ви уверя, че въпреки многото страници те са съвсем достъпни.)

8 | Докато чакам този момент, предложеният текст може да се чете независимо от другите. Тук искам да благодаря на всички читатели, които са ме окуражавали да следвам този подход: техните въпроси подхранваха работата ми. На тях посвещавам тази книга.³

³ Изд. „Сьой“: многобройни текстове и материали, получени от тези изследвания, са на разположение на wid.world, wpid.world и piketty.pse.ens.fr

УВОД

Настоящото издание предлага сравнителна история на неравенството между социалните класи в човешките общества. Но по-точно казано – история на равенството, защото, както ще видим по-нататък, съществува откоleshно движение за по-голямо социално, икономическо и политическо равенство.

Тук не става дума за мирна, а още по-малко за гладко протекла история. Бунтове и революции, социални битки и кризи от всякакъв характер играят главната роля в историята на равенството – нашия предмет в книгата. Тази история е осеяна с много моменти на връщане назад и затваряне на различните групи в собствените им черупки.

Остава сигурно обаче, че поне от края на XVIII в. можем да говорим за историческо движение към равенство. Светът от началото на 20-те години на XXI в., колкото и несправедлив да изглежда, е по-егалитарен от този през 1900 г. или петдесетте години на XX в., който от своя страна е по-егалитарен в сравнение с годините около 1850 или 1780. По-точно развитието варира в различните периоди, както и според това за какво неравенство става дума: дали между социалните класи, определяно от юридическия статут, собствеността над средствата за производство, нивото на доходите, или в зависимост от образованието, пола, националния и расово-етническият произход – все аспекти, които ще ни интересуват по-нататък. Независимо от избрания критерий обаче, в дългосрочен план изводът е един и същ: в по-голямата част от регионите и общества на планетата, и в известна степен в световен мащаб, между 1780 и 2020 г. наблюдаваме развитие към по-голямо равенство по отношение на статута, собствеността, доходите, пола и расата.

В интервала 1980–2020 г. е следвана именно тази тенденция. Тя понякога е много по-сложна и напълно различна от онова, което понякога ни се струва, стига само да се погледне в световна и многомерна перспектива.

Дългосрочният стремеж към равенство се заражда още през XVIII в., но е ограничен по своя размах. Ще видим, че в значителна и неоправдана степен неравенства продължават да се установяват в много отношения (статут, собственост, власт, доходи, пол, произход и т.н.). Те често допълнително усилват взаимно въздействията си на индивидуално ниво. Изводът, че съществува стремеж към равенство, в никакъв случай не е повод за ликуване, тъкмо обратното. По-скоро става дума за призив битката да продължи върху солидна историческа база. Като се съсредоточим над начина, по който реално се е осъществявало това движение, можем да извлечем ценни уроци за бъдещето и да разберем по-добре битките и мобилизацията, които са го направили възможно, както и институционалните механизми и правните, социални, фискални, образователни, електорални системи, позволили превръщането му в трайна реалност.

За жалост, процесът за изграждане на справедливи институции често е отслабван от историческа амнезия, интелектуален национализъм и ограничени познания. За да продължим по пътя към равенството, трябва спешно да се върнем към историята и да излезем извън националните и дисциплинарни граници. Настоящият труд е едновременно книга за историята и социалните науки, оптимистична книга и книга за гражданската инициатива и самоорганизация и се опитва да подпомогне напредъка в тази област.

Една нова икономическа и социална история

Ако днес е възможно да напишем кратка история на равенството, то е преди всичко благодарение на появилите се през последните десетилетия многобройни трудове на международни колективи, които обновили в дълбочина изследванията по ико-

номическа и социална история, а също и в областта на социалните науки.

Ще се опра на многото разработки, осигурили истинска световна перспектива на историята на капитализма и индустриалната революция. Имам предвид например публикувания през 2000 г. труд на Кен Померанц⁴ за „големите разлики“ между Европа и Китай през XVIII и XIX в., който по всяка вероятност е най-значимата и въздействаща книга върху световната икономика от времето на публикуването през 1979 г. на *Civilisation matérielle, économie et capitalisme* (Материална цивилизация, икономика и капитализъм) на Фернан Бродел и трудовете на Имануел Уолърстийн за „световните системи“⁵. Според Померанц развитието на западния индустриален капитализъм е тясно свързано със системите за международно разделение на труда, необузданото използване на природните ресурси и установяването на военно и колониално надмощие на европейските сили върху останалата част от планетата. По-нататъшните работи широко подкрепят това заключение, независимо дали става дума за изследванията на Прасанан Партасарати, на Свен Бекерт, или за скорошното раздвижване около „новата история на капитализма“⁶.

Като цяло историята на колониалните империи и робството, както и световната история, са постигнали огромен успех през последните двайсет-трийсет години и аз ще се опирам съществено върху тези трудове. По-специално имам предвид изследванията на Фредерик Купър, Катрин Хал, Ор Розенбойм,

⁴ К. Pomeranz, *The Great Divergence. China, Europe and the Making of the Modern World Economy*/Голямото отдалечаване. Китай, Европа и създаването на съвременната световна икономика/, Princeton University Press, 2000.

⁵ Вж. F. Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme*, Armand Collin, 1979 ; I. Wallerstein, *The Modern World System*/Съвременната световна система/, три тома, Academic Press, 1974–1989.

⁶ P. Parthasarathi, *Why Europe Grew Rich and Asia Did Not. Global Economic Divergence 1600–1850*, Cambridge University Press, 2011; S. Beckert, *Empire of Cotton. A Global History*, Knopf, 2014; S. Beckert, S. Rockman, *Slavery's Capitalism. A new History of American Economic Development*, UPenn, 2016; J. Levy, *Ages of American Capitalism: A New History of The United States*, Random House, 2021.

Еманюел Саада, Пиер Сингаравелу, Санжай Субрахмианиам, Алесандро Станзиани и много други, за които ще става дума по-подробно в хода на изложението.⁷ Работата ми се вдъхновява и от обновените изследвания около предназначенията за широк кръг читатели история на живота на обикновените хора и историята на социалните борби.⁸

Настоящата „Кратка история на равенството“ не би могла да бъде написана без напредъка в областта на историята на разпределението на богатствата между социалните класи. Самата тази област на изследване има дълга история. Всички общества са трупали познания и правили анализи, свързани с предполагаемите или желани разлики в реалните богатства между бедни и богати, най-малкото от времето на „Републиката“ и „Законите“, в които Платон препоръчва те да не надвишават съотношението едно към четири.⁹ През XVIII в. Жан-Жак Русо обяснява, че създаването на частната собственост и нейното прекомерно натрупване е в основата на неравенството и на несъгласието между хората. Трябва все пак да настъпи Индустриалната ре-

⁷ Вж. например: F. Cooper, *Citizenship Between Empire and Nation. Remaking France and French Africa 1945–1960*, Princeton University Press, 2014; C. Hall, N. Draper, K. McClelland, K. Donington, R. Lang, *Legacies of British Slave-Ownership: Colonial Slavery and the Formation of Victorian Britain*, Cambridge University Press, 2014; O. Rosenboim, *The Emergence of Globalism Visions of World Order in Britain and the United States 1939–1950*, Princeton University Press, 2017; E. Saada, *Les enfant de la colonie. Les métis de l'empire français, entre sujetion et citoyenneté*, La Decouverte, 2007; P. Singaravelou, S. Venayre, *Histoire du monde au XIX siècle*, Fayard, 2017; S. Subrahmanyam, *Empires Between Islam and Christianity, 1500–1800*, SUNY Press, 2019; A. Stanziani, *Les métamorphoses du travail contraint. Une histoire globale, XVIII-XIX siècles*, Presses de Sciences Po, 2020.

⁸ Вж. H. Zinn, *A People's History of United States*, Harper, 2009 (1980); M. Zancarini-Fournel, *Les Lutttes et les Reves. Une histoire Populaire de la France de 1685 à nos jours*, La Decouverte, 2016; G. Noiriel, *Une histoire populaire de la France de la guerre de Cent Ans à nos jours*, Agone, 2018; D. Tartakowsky, *Le pouvoir est dans la rue. Crises politiques et manifestations en France, XIX-XX siècles*, Flammarion, 2020; B. Pavard, F. Rochefort, M. Zancarini-Fournel, *Ne nous libérez pas, on s'en charge! Une histoire des feminismes de 1789 à nos jours*, La Decouverte, 2020.

⁹ Платон, „Републиката“ и „Закони“, превод от старогръцки Невена Панова и Георги Гочев, Изд. „Сонм“, София 2006

волюция, за да се развият сериозни проучвания върху работническите заплати и условията на живот, така както и на новите източници на доходи, печалби и собственост. През XIX в. Карл Маркс се опитва да използва възможно най-добрите за времето – макар и ограничени – британски финансови данни и данните за онаследяването¹⁰.

През XX в. изследванията по този въпрос стават по-систематични. Изследователите започват да събират данни в голям мащаб за цените и заплатите, за земеделските ренти, печалбите, наследствата и дяловете. През 1933 г. Ернест Лабрус публикува своето монументално изследване *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIII siècle* (Очерк върху движението на цените и доходите във Франция през XVIII в.), в което показва изоставането на доходите на земеделците спрямо цената на житото и земеделската рента в предшестващите Френската революция десетилетия в условията на значителен демографски ръст. Изглежда очевидно, че подобно развитие само увеличава нарастващата непопулярност на аристокрацията и установения политически режим¹¹, без да го превръща в единствена причина за революцията. През 1965 г. в *Mouvement du profit en France au XIXe siècle* Жан Бувие и съавтори представят още с първите редове своята изследователска програма: „Доколкото доходите на класите в съвременното общество остават извън обхвата на научното изследване, опитът да се направи приемлива социална и икономическа история ще бъде напразен.“¹²

Свързвана често със школата „Анали“ – особено влиятелна сред френските изследователи между 1930 и 1980 г. – тази нова икономическа и социална история не пренебрегва изучаването на системите за собственост. През 1931 г. Марк Блок публикува

¹⁰ Т. Пикети „Капиталът XXI век, Изток-запад, София, 2018, преводач: Симеон Ангелов, стр. Да се попълнят

¹¹ Вж. E. Labrousse, *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIII siècle*, Dalloz, 1933. Вж. също A. Chabert, *Essai sur les mouvements des prix et des revenus en France de 1798 à 1820*, Librairie de Medicis, 1949, която документира догонването при заплащането по време на Революцията и Империята.

¹² Вж. J. Bouvier, F. Furet, et M. Gilet, *Le Mouvement du profit en France au XIX siècle. Matériaux et études*, Mouton, 1965.

класическото си изследване за типологията на средновековните и модерните аграрни режими.¹³ През 1973 г. от мащабно проучване във френските архиви Аделин Домар изважда данни за наследството от XIX в.¹⁴ Темпът се забавя малко в началото на 80-те години, но следата остава трайна в изследователската практика на социалните науки. През изминалия век са публикувани многобройни исторически изследвания за заплатите и цените, за доходите и богатствата, за децата и собствеността (от историци, социолози и икономисти като Франсоа Симиан, Кристиан Бодло, Емануел Льо Роа Ладюри¹⁵, Жил Постел-Вине и много други).¹⁶

Британски и североамерикански историци и икономисти също така допринасят за залагането на жалоните на една история на разпределението на богатствата. През 1953 г. Саймън Кузнец съставя първото национално счетоводство. Успява да го наложи на фона на последиците от кризата през 1930 г. с данни, получени за федералното облагане на приходите (въведено през 1913 г. в резултат на дълга политическа и конституционна борба). Така получава оценка на развитието на високите доходи в рамките на националния доход.¹⁷

Изследването се отнася до една-единствена страна (Съединените щати) и до относително кратък период (1913–1948),

¹³ Вж. М. Bloch, *Les Caractères originaux de l'histoire rurale française*, Armand Colin, 1931.

¹⁴ А. Домар, *Les fortunes françaises au XIX siècle. Enquête sur la répartition et la composition des capitaux privés à Paris, Lyon, Lille, Bordeaux et Toulouse d'après l'enregistrement des déclarations de succession*, Mouton, 1973.

¹⁵ Е. Льо Роа Ладюри *Монтаю: катарите и Инквизицията (1294–1324)*, Изток-запад, София, 2017, преводач: Недка Капралова.

¹⁶ Освен вече цитираните трудове, вж. също и F. Simiand, *Le Salaire, L'évolution sociale et la Monnaie*, Alcan, 1932; C. Baudelot et A. Lebeaupin, *Les Salaires de 1950 à 1975*, INSEE, 1979; G. Goy, E. Le Roy Ladurie, *Les fluctuations du produit de la dîme. Conjoncture décimale et domaniale de la fin du Moyen Age au XVIII siècle*, Mouton, 1972; G. Postel-Vinay, *La Terre et l'Argent. L'agriculture et le crédit en France du XVIII siècle au début du XX siècle*, Albin Michel, 1998; J. Bourdieu, L. Kesztenbaum, G. Postel-Vinay, *L'Enquête TPA, histoire d'un outil, outil pour l'histoire*, INED, 2013.

¹⁷ Вж. S. Kuznets, *Shares of Upper Income Groups in Income and Savings*, NBER, 1953.

но е първото по рода си и предизвиква широк отзвук. Робърт Лампман прави същото през 1962 г. с данни от федералните данъци за наследството.¹⁸ През 1978 г. Тони Аткинсън задълбочава анализа с използване на британските наследствени източници.¹⁹ Като се връща по-назад във времето, Алис Хансън Джоунс публикува през 1977 г. резултатите от широка анкета в щатските инвентарни книги на починалите през колониалния период.²⁰

Опирайки се на всички предходни трудове, в началото на 2000 г. е установена нова програма за исторически изследвания на доходите и наследствата, в която имах честта да участвам с подкрепата на много колеги, сред които Тони Аткинсън, Факундо Алваредо, Лукас Шансел, Еманюел Саез и Габриел Зукман.²¹ Тази нова вълна имаше привилегията спрямо предходните изследователи да използва нови технически средства. Във времето между 1930 и 1980 г. Лабрус, Домар и Кузнец са правели изследванията си почти само на ръка с помощта на картонени фишове. Всяко събиране на данни, всяка таблица с данни са изисквали значителни физически усилия. Често това е оставяло на изследователя малко енергия за по-нататъшна работа по историческата интерпретация, издирването на други източници и критичен анализ на категориите, което несъмнено не допринася към качеството на този вид история, понякога ограничено определяна като „серийна“ – т.е. прекалено съсредоточена върху производството на исторически поредици, удобни за сравнения във времето и пространството. Упражнението може да се приеме за необходимо, но не и достатъчно условие за постигане на известен напредък в социалните науки. Впрочем събра-

¹⁸ Вж. R. J. Lampman, *The Share of Top Wealth-Holders in National Wealth*, Princeton University Press, 1962.

¹⁹ Вж. T. Atkinson, A. J. Harrison, *Distribution of Personal Wealth in Britain*, Cambridge University Press, 1978.

²⁰ Вж. A. Jones, *American Colonial Wealth: documents and Methods*, Arno Press, 1977.

²¹ Вж. T. Piketty, *Les hauts revenus en France au XX siècle*, Grasset, 2001, puis T. Atkinson, T. Piketty, *Top incomes over the 20th Century*, пак там и *Top Incomes: A Global Perspective*, op.cit.

ните през тази първа фаза източници са оставили малка следа: възможността за повторната им употреба е ограничена в един наистина кумулативен процес.

И обратното, напредъкът в цифровизацията от 2000 г. насам позволява анализът да се разпростре над по-дълги периоди и над по-голям брой страни. През 2021 г. Световната база данни за неравенството (WID.world) събира данни за преразпределението на приходите и на наследството, които стигат в някои случаи до XVIII и XIX в. и дори до първите десетилетия на XXI в.²² Резултат е от изследователска програма, комбинирала усилията на близо 100 изследователи от 80 страни от всички континенти. По-широката времева и сравнителна перспектива позволи умножаването на сравненията и реализирането на важен напредък в социалната, икономическата и политическата интерпретация на наблюдаваното развитие. Колективната ни работа ми позволи да публикувам през 2013 и 2019 г. два труда, които предлагат първите интерпретативни синтези за историческата еволюция на разпределението на богатствата. Те допринесоха за подхранването на публичните дебати по тези въпроси.²³ Нови изследвания, водени от Амори Гетин и Клара Мартинез-Толедано, се насочиха неотдавна към изучаване на промените в структурата на социалното неравенство и политическото разделение в руслото на започнатата през 60-те години на миналия век работа от политолозите Сеймур Липсет и Стайн Рокан.²⁴ Ако различните изследвания са позволили известен напредък, трябва все пак да подчертаем, че остава още много да се направи по засичането на източниците и компетенциите, за да успеем да анализираме по задоволителен начин

²² *World Inequality Database* е създадена най-напред в 2011 г. под името *World Top Incomes Database* преди да получи настоящото си наименование с публикацията на *Rapport sur les Inegalites mondiales*, 2018 (F. Alvaredo, L. Chansel, T. Piketty, E. Saez, G. Zucman, Seuil, 2018)

²³ Вж. Т. Пикети, *Капиталът XXI век; Capital et idéologie*, Seuil, 2019.

²⁴ Вж. А. Gethin, С. Martinez-Toledano, Т. Piketty, *Clivages politiques et inégalité sociales*; Вж. също S. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction*, in *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national Perspectives*, Free Press, 1967.

репрезентациите и институциите, мобилизациите и борбите, стратегиите и действащите лица, включени в осъществяването на промените.

Казано накратко, ако днес е възможно да напишем „Кратка история на равенството“, то е благодарение на многобройните трудове в областта на социалните науки, които използват най-разнообразни методи и са позволили напредък в нашите познания по тези въпроси. По-специално, от няколко години сме свидетели на ново поколение изследователи и интердисциплинарни трудове, които подновяват разсъжденията над социо-историческата динамика на равенството и неравенството, на границата на историята, икономиката, социологията, правото, антропологията, политическите науки. Имам предвид изследванията на Никола Барейер, Тити Бхаташарайа, Ерик Бенгтсон, Асма Бененда, Марлен Бенкие, Селин Бесиер, Рафе Блауфарб, Жулия Каже, Денис Коньо, Никола Делаланд, Изабел Ферерас, Нанси Фрейзър, Сибил Голак, Яйна Говинд, Давид Грабер, Жулиен Гренет, Стефани Хенет, Камий Херлен-Жире, Елиз Хюйлери, Стефани Келгън, Александра Килуалд, Клер Льомерсие, Ноам Магор, Доминик Меда, Ерик Моне, Еван Макгофи, Пап Ндией, Мартин О’Нийл, Елен Перивие, Фабиан Пфефер, Катарина Пистор, Патрик Симон, Алексис Спира, Павлина Чернева, Самюел Уиикс, Мадлин Уокър, Шошана Зубоф и толкова други, които не мога тук да спомена, но те ще се появят по-нататък в изложението.²⁵

Бунтовете срещу несправедливостта, първи опити за справедливи институции

Какви са основните изводи, към които ни води тази нова икономическа и социална история? Несъмнено най-очевидният е: неравенството е преди всичко социална, историческа и политическа конструкция. Другояче казано, при еднакви нива на

²⁵ Точните позовавания ще бъдат направени в зависимост от мястото им в текста.

икономическо или технологично развитие винаги съществуват множество начини за организация на определен режим на собственост и ограничения, социална и политическа, фискална и образователна система. Изборът между тях е от политическо естество. Той зависи от съотношението на силите между различните социални групи и възгледите върху съответния околнен свят. В зависимост от обществата и времевите интервали това води до изключително разнообразни равнища и структури на неравенство. Всяко създаване на богатство в историята е резултат на колективен процес. То зависи от международното разделение на труда, от световното използване на природни ресурси и от познанията, чието натрупване е започнало от зората на човечеството. Човешките общества постоянно създават правила и институции, за да се структурират и разпределят богатствата и властта, но винаги става дума за политически и обратими избори.

Втората поука е, че от края на XVIII в. съществува дългосрочно движение към равенство. То е последица от битките и бунтовете срещу несправедливостта. Те са позволили промяна в съотношенията на силите и събаряне на подкрепяните от господстващите класи институции, структурирали социалното неравенство в тяхна полза, и съответната им замяна със социални, икономически и политически институции, които са по-справедливи и даващи по-голяма свобода на по-голям брой хора. Като цяло най-фундаменталните промени, наблюдавани в историята на режимите на неравенството, са предизвикани от широкомащабни социални конфликти и политически кризи. Това са селските бунтове от 1788–1789 г. и събитията от Френската революция, които водят до премахването на привилегиите на аристокрацията. Също така бунтът на робите в Санто Доминго през 1791 г., който слага началото на края на атлантическата робовладелческа система, а не светските разговори из парижките салони. Социалните и синдикални мобилизации през XX в. имат огромна роля в установяване на новите отношения между капитал и труд и в намаляване на неравенството. Двете световни войни могат да бъдат анализирани сами по себе си като последица от социалните напрежения и противо-

речията, свързани с непоносимото неравенство, което властва преди 1914 г. както във вътрешен, така и в международен план. Трябваше да стане убийствена гражданска война в Съединените щати, за да бъде сложен край на робовладелската система. Век по-късно, през 1965 г., много силната мобилизация на афроамериканците успява да постигне премахване на законовата система за расова дискриминация (без обаче да сложи край на незаконната и все още действаща дискриминация). Бихме могли да умножим примерите: войните за независимост през 1950–1960 г. играят централна роля за ликвидирането на европейския колониализъм. Необходими се оказват десетилетия на бунтове и граждански мобилизации, за да се сложи край през 1994 г. на южноафриканския апартейд и т.н.

Освен революциите, войните и бунтовете, икономическите и финансови кризи често са исторически моменти на кристализация на социалните конфликти и предефиниране на съотношенията на силите. Кризата от 30-те години на XX в. играе централна роля за компрометиране на икономическия либерализъм и оправдаване на новите форми за държавна намеса. В по-близко до нас време финансовата криза от 2008 г. и пандемията от 2020–2021 г. вече бяха започнали да изтласкват много убеждения, смятани до неотдавна за свещени, напр. свързаните с публичния дълг или ролята на централните банки. В по-локален, но значим мащаб, бунтът на „жълтите жилетки“ във Франция през 2018 г. беше заплатен с отказване на правителството от намерението за повишаване на изключително неравноправните въглеродни такси. В началото на 2020 г. движението Black lives Matter, #MeToo и Fridays for Future впечатляват със способността да мобилизират хора около расовото, половото и климатичното неравенство, прехвърляйки граници и поколения. Предвид социалните и екологичните противоречия на настоящата икономическа система е възможно бунтовете, конфликтите и кризите да продължат да играят централна роля и в бъдеще, и то при обстоятелства, които е невъзможно да предвидим що-годе точно. Краят на историята не е за утрешния ден. Предстои все още дълъг път към равенството най-вече в свят, където най-бедните (и особено най-бедните от най-бед-

ните страни) се подготвят да понесат страшните по мащабите си вреди от причинените от света на богатите климатични промени.

Важно е също така да акцентираме върху един друг урок от историята: само борбите и промяната в съотношенията на силите не са достатъчни. Те са необходимо условие за премахване на неравноправните институции и власти по места, но за жалост по никакъв начин не гарантират, че заместващите ги нови институции и власти ще осигурят равноправие и освобождение в очакваната степен.

Причината е проста. Ако е лесно неравноправният или потиснически характер на институциите и правителствата по места да бъде разобличен, по-сложно е да се постигне съгласие за алтернативните институции, които биха позволили реален напредък към социално, икономическо и политическо равенство – и всичко това при спазване на индивидуалните права и правото на всеки да бъде различен. Задачата съвсем не е невъзможна. Тя изисква обаче решителност, съпоставяне на гледните точки, децентрализация, компромиси и проби. Освен това изисква също да се приеме необходимостта от изучаване на историята и опита на другите, а най-вече вземането предвид, че точното съдържание на справедливите институции не е а priori известно и трябва да се постигне чрез обсъждания. По-конкретно ще видим, че движението за равенство от края на XVIII в. се е уповавало на определен брой специфични институционални разпоредби, които трябва да бъдат изучавани: равенство пред закона; всеобщо право на глас и парламентарна демокрация; задължително и безплатно образование; всеобщо здравно застраховане; прогресивни данъци върху дохода, наследството и собствеността; участие на работниците в управлението и правото на обединяване в профсъюзи; свободата на пресата; международното право и т.н.

Всеки един от горните инструменти далеч не е завършен и добил подкрепата на всички заинтересовани. Те по-скоро имат характер на преходен, нестабилен и колеблив компромис, който постоянно се преформулира под натиска на социалните конфликти и специфичните потребности, ограниченията и

определени исторически моменти. Всички страдат от много недостатъци и постоянно трябва да бъдат преосмисляни, допълвани и замествани с други. Официалното юридическо равнопоставяне е навсякъде, не пречи да съществува дълбока дискриминация въз основа на произхода и пола. Представителната демокрация е само една от несъвършените форми на политическо участие. Неравенството по отношение достъпа до образование и здравеопазване остава дълбоко. Прогресивният данък и преразпределението са за цялостно преосмисляне в домашен и международен мащаб. Споделянето на властта в предприятията е в самото си начало. Притежаването на почти всички медии от няколко олигарха трудно може да се приеме като най-завършената форма на свобода на пресата. Международната правна система, основана на неконтролираното движение на капитали без социална и екологична цел, се сродява най-често с вид неоколониализъм в полза на най-богатите и т.н.

За да продължим да променяме и предефинираме институциите по места, ще трябва да настъпят кризи и диспропорции в съотношенията на силите, както е било в миналото. Ще трябва обаче и обучение, колективно приспособяване и мобилизация около нови политически програми и нови институционални предложения. Това преминава през множество механизми за дискусии, изработване и разпространение на познания и опит, партии и синдикати, училища и книги, движения и срещи, списания и медии. Централна и значителна роля в тази съвкупност могат, естествено, да изиграят социалните науки. Тя не бива обаче да се преувеличава: процесите на социална адаптация са най-важни, а те преминават през колективни организации, чиито форми трябва изцяло да се преосмислят.

Съотношенията на силите и техните граници

В резюме: трябва да се избегнат два еднакво опасни подводни камъка. Единият е подценяване на ролята на борбите и промяната на съотношенията между силите в историята на равен-

ството, а другият – обявяването им за свещени и произтичащото от това пренебрегване на значимостта на политическите и институционални пробиви, а също и на ролята на идеите и идеологиите за тяхната подготовка. Съпротивата на елитите в днешно време е неизбежна реалност (с транснационални милиардери, по-богати от държавите), най-малкото каквато е била по времето на Френската революция. Тя не може да бъде преодоляна освен чрез мощни масови колективни мобилизации и чрез преход през моментни кризи и напрежения. Идеята, според която е достатъчно да се осъществи спонтанен консенсус по създаването на свободни и равноправни институции, които, станали факт, биха пречупили съпротивата на елитите, е опасна илюзия. Въпросите за организацията на социалната държава, основната промяна на прогресивния данък и международните договори, постколониалното разпределение или борбата срещу дискриминацията изискват сложни техники. Могат да се решат само чрез прибегване до историята, разпространението на знания, обсъждане и съпоставяне на гледните точки. Колкото и важна да е класовата позиция, тя не е достатъчна за изковаването на теория на равноправното общество, теория за собствеността, теория за ограниченията, данъците, образованието, заплатите, демокрацията. При един и същ социален опит винаги ще има форма на идеологическа неопределеност, от една страна, защото самата класа е множествена и многоизмерна (статут, собственост, доход, диплома, пол, произход и т.н.); от друга – понеже сложността на поставените въпроси не ни позволява да си представим, че крайните материални противници могат да стигнат до единно решение относно равноправните институции.

Опитът на съветския комунизъм (1917–1991) е значимо събитие, което преминава през – и в известна степен дори определя – ХХ в. Той илюстрира по най-красноречив начин тези две опасности. От една страна именно съотношенията на силите и интензивните социални борби позволиха на болшевиките да заместят царския режим с първата в историята „пролетарска държава“. Държава, която на първо време реализира значителен образователен, здравен и индустриален напредък, като едновременно

менно с това съществено допринесе за победата над нацизма. Без натиска на СССР и на международното комунистическо движение съвсем не е сигурно, че западните собственически класи биха приели системата за социална сигурност и прогресивното подоходно облагане, деколонизацията и гражданските права. От друга страна, сакрализацията на съотношенията на силите и убедеността на болшевиките, че единствено те владеят истината от последна инстанция, що се отнася до равноправните институции, доведоха до познатата ни тоталитарна катастрофа. Институционалните механизми, които налагат (единствена партия, бюрократична централизация, хегемония на държавната собственост, отказ от кооперативната собственост, изборите и синдикатите и т.н.), претендираха, че са по-свободни от буржоазните или социалдемократически институции. Те доведоха до нива на потисничество и отнемане на свободи, които тотално дискредитираха този режим и доведоха до падането му, като паралелно допринесоха за появата на нова форма на хиперкапитализъм. Така след като през XX в. бяха напълно премахнала частната собственост в страната, Русия в началото на XXI в. стана световна столица на олигарсите, финансовата непрозрачност и фискален рай. Заради всичко изброено по-горе трябва да проследим отблизо генезиса на тези различни институционални механизми, също както трябва да изучаваме установените от китайския комунизъм институции, които може да се окажат по-устойчиви (но не по-малко потиснически).

Ще се опитам да се дистанцирам от тези два подводни камъка. Съотношенията между силите не бива нито да се омаловажават, нито да се превръщат в свещен принцип. Борбите играят съществена роля в историята на равенството, но също така сериозно трябва да се подходи към въпроса за равноправните институции и свързаната с тях демократична дискусия. Невинаги е лесно да се намери балансът между тези две крайни точки. Ако прекалено много се акцентира върху съотношенията между силите и борбите, може да се стигне до упреци за изпадане в манихейство и пренебрегване на въпроса на идейно и съдържателно ниво; и обратното – фокусирането на вниманието върху идеологическите или програмни слабости на егалитарна-

та коалиция може да се заподозре като подценяване и желание да се отслабят способността за съпротива, а също и в късоглед егоизъм на господстващите класи (което все пак често е техен патент). Ще се постарая максимално да избегна тези два подводни камъка, но не съм сигурен, че винаги ще успявам, затова предварително бих искал да помоля читателя да бъде снизходителен. Най-вече се надявам, че историческите и сравнителни елементи, които присъстват в тази книга, ще бъдат полезни, за да изяснят собственото му виждане за равноправно общество и институциите, които го съставят.